

**Тэарэтычная мадэль культуры асобы:
нацыянальна-культурны аспект моўнай адукацыі**

У артыкуле асвятляецца мадэльнае бачанне культуры асобы ў нацыянальна-культурным аспекце моўнай адукацыі. Аналізуюцца мадэлі моўнай асобы, распрацаваныя Г.І. Богіным, Ю.М. Караулавым, Л.П. Крысіным і інш. Прыняўшы за аснову тэарэтычную мадэль культуры асобы, прапанаваную М.Г. Яленскім, аўтар артыкула ўдакладняе яе зместавае напаяўненне з пазіцый нацыянальна-культурнай спецыфікі мовы, носьбітам якой асоба з'яўляецца. Праз прызму нацыянальнай культуры разглядаюцца склад, структура, функцыі, крыніцы развіцця, заканамернасці станаўлення, функцыянавання і развіцця культуры асобы ў працэсе моўнай адукацыі.

У працэсе моўнай адукацыі вучань не толькі засвойвае пэўныя веды, набывае ўменні і навыкі, але і развіваецца як моўная (маўленчая) асоба, паколькі прадмет вывучэння – мова – з'яўляецца універсальным сродкам далучэння чалавека да нацыянальнай і сусветнай культуры і фарміравання культурнага аблічча асобы.

Г.І. Богін паклаў пачатак распрацоўцы навуковай канцэпцыі моўнай асобы, разумеючы яе як “чалавека, што разглядаецца з пункта гледжання яго гатоўнасці выконваць маўленчыя ўчынкі” [1, с. 3]. Вучоны слухна заўважае, што, не з'яўляючыся моўнай асобай, чалавек не можа быць асобай увогуле. Вызначальнай рысай моўнай асобы, на думку Г.І. Богіна, з'яўляецца валоданне мовай: “Моўная асоба характарызуецца не столькі тым, што яна ведае пра мову, колькі тым, што яна можа з мовай рабіць” [1, с. 4]. Таму структурная мадэль моўнай асобы, распрацаваная Г.І. Богіным, уяўляе сабой “многаслойны і многакампанентны набор моўных здольнасцей, уменняў, гатоўнасцей да ажыццяўлення маўленчых учынкаў рознай ступені складанасці” [2, с. 29]. Для даследавання культуралагічнага патэнцыялу моўнай адукацыі немалаважным з'яўляецца той факт, што маўленчую

здольнасць, або гатоўнасць чалавека да выкарыстання мовы ў сваёй дзейнасці, Г.І. Богін разглядае як адзін з аспектаў яго духоўнага багацця.

У шырокі навуковы ўжытак паняцце моўнай асобы ўвёў Ю.М. Караулаў. У яго азначэнні моўнай асобы здольнасці чалавека спалучаны з асаблівасцямі створаных ім тэкстаў: “Пад моўнай асобай я разумею сукупнасць здольнасцей і характарыстык чалавека, якія абумоўліваюць стварэнне і ўспрыманне ім маўленчых твораў (тэкстаў), што адрозніваюцца а) ступенню структурна-моўнай складанасці, б) глыбінёй і дакладнасцю адлюстравання рэчаіснасці, в) пэўнай мэтавай накіраванасцю” [3, с. 3]. Зыходзячы з паняцця моўнай асобы, Ю.М. Караулаў дапускае магчымасць моўнага ўздзеяння на фарміраванне яе культуры, гаворыць пра моўнае суправаджэнне працэсу станаўлення асобы.

Прапанаваная Ю.М. Караулавым трохузроўневая функцыянальная мадэль моўнай асобы стала агульнапрызнанай у лінгвістычных, культуралагічных, педагогічных і лінгвадыдактычных працах канца XX – пачатку XXI стагоддзя. Яна ўключае:

- вербальна-семантычны ўзровень (яго адзінкамі з’яўляюцца асобныя словы);
- лінгва-кагнітыўны, або тэзаўрусны, узровень (адзінкі – паняцці, ідэі, канцэпты);
- матывацыйна-прагматычны ўзровень (адзінкі – дзейнасна-камунікатыўныя патрэбнасці) [2, с. 56].

Кожнаму ўзроўню арганізацыі моўнай асобы адпавядае пэўны набор моўных здольнасцей.

Перасцерагаючы ад трактоўкі моўнай асобы безадносна да нацыянальнай спецыфікі яе мовы, Ю.М. Караулаў адзначае, што структура асобы ў такім прадстаўленні “непазбежна застанецца схематычнай і рэдукцыянісцкай” [2, с. 8]. Таму вучоны арыентуецца ў пабудове сваёй мадэлі не на моўную асобу ўвогуле, а на рускую моўную асобу.

На неабходнасць выдзялення нацыянальна-культурнага аспекту ў навыку валодання мовай звярнуў увагу Л.П. Крысін, вылучыўшы чатыры ўзроўні валодання мовай:

- уласна лінгвістычны, які адлюстроўвае лёгкае “маніпуляванне” мовай незалежна ад характару яе выкарыстання ў тых ці іншых сферах дзейнасці;
- нацыянальна-культурны, звязаны з валоданнем нацыянальна абумоўленай спецыфікай выкарыстання моўных сродкаў;
- энцыклапедычны, які характарызуецца валоданнем рэаліямі, што стаяць за словамі, і сувязямі паміж гэтымі рэаліямі;
- сітуацыйны, які вызначаецца ўменнем выкарыстоўваць моўныя веды і здольнасці ў адпаведнасці з камунікатыўнай сітуацыяй [4, с. 70 – 77].

Выдзяленне нацыянальна-культурнага складальніка ў структуры моўнай асобы адпавядае сучасным даследаванням у галіне лінгвапсіхалогіі маўленчай дзейнасці, якія сведчаць пра тое, што “этнасацыякультурны фактар выяўляецца, у прыватнасці, у нацыянальна-этнічных асаблівасцях спосабу фарміравання і фармулявання думкі” [5, с. 164].

Адной з выразных праяў культуры асобы з’яўляецца культура яе маўленчых паводзін, да кампанентаў якой І.А. Зімняя, напрыклад, адносіць:

- культуру маўленчага этыкету;
- культуру мыслення як працэсу фарміравання і рашэння разумовых, камунікатыўных задач;
- культуру мовы як упарадкаванасці ў індывідуальным вопыце сістэмы фанетычных, лексічных і граматычных сродкаў выражэння думкі;
- культуру маўлення як спосабу фарміравання і фармулявання думкі;

- культуру саматычнай (цялеснай) камунікацыі як сукупнасці невербальных сродкаў (жэстаў, мімікі, пантамімы) [5, с. 398 – 399].

З пазіцый навучання мове выклікаюць цікавасць суадносіны ў структуры асобы мовы і маўлення, характар узаемасувязі такіх “асобасных” феноменаў, як моўная, маўленчая і камунікатыўная асоба. Паводле В.У. Красных, маўленчая асоба – гэта асоба, якая рэалізуе сябе ў камунікацыі, выбірае і ажыццяўляе тую ці іншую стратэгію і тактыку зносін, выкарыстоўвае той ці іншы рэпертуар сродкаў (як уласна лінгвістычных, так і экстралінгвістычных). Камунікатыўнай асобай можна лічыць канкрэтнага ўдзельніка канкрэтнага камунікатыўнага акта, які рэальна дзейнічае ў рэальнай камунікацыі [6, с. 22]. Такім чынам, чалавек у працэсе маўленчай дзейнасці можа адначасова выступаць у трох іпастасях – як асоба моўная, маўленчая, камунікатыўная.

В.А. Маслава дапаўняе ўказаны пералік “асобасных” феноменаў паняццем лінгвакультуралагічная асоба, пад якой разумее “замацаваны ў мове (пераважна ў лексіцы і сінтаксісе) базавы нацыянальна-культурны прататып носьбіта пэўнай мовы, які складае пазачасавую і інварыянтную частку структуры асобы” [7, с. 36]. Да найважнейшых прымет моўнай асобы даследчыца адносіць моўную свядомасць і самасвядомасць, разглядаючы апошнюю як частку культурнай самасвядомасці.

На нашу думку, сярод вядомых лінгвадыдактычных мадэлей асобы найбольш змястоўнай і дзейснай у адносінах да сучаснага працэсу моўнай адукацыі з’яўляецца тэарэтычная мадэль культуры асобы, распрацаваная М.Г. Яленскім [8, с. 57; 9, с. 56 – 57; 10, с. 91 – 92; 11, с. 50 – 51; 12, с. 72 – 73]. Яна складаецца з пяці кампанентаў:

- кагнітыўнага (уклучае моўныя веды і лінгвакультурныя ўзоры);
- лексіка-граматычнага (лексічныя, граматычныя ўменні);
- матывацыйна-прагматычнага (практычныя навыкі маўленчай дзейнасці);

- сацыяльна-псіхалагічнага (перцептыўныя і эмацыянальна-экспрэсіўныя здольнасці культурнага рэагавання на суразмоўцу, з’явы рэчаіснасці з дапамогай мовы);
- каштоўнасна-сэнсавага (здольнасць да вылучэння і асэнсавання існага ў вербальнай пазіцыі суразмоўцы, накіраванасць на пазітыўнае ўспрыманне свету і адпаведнае вербальнае рэагаванне на з’явы рэчаіснасці).

Структура ўказанай мадэлі адрозніваецца ад шматузроўневых лінгвістычных мадэлей моўнай асобы, прапанаваных Г.І. Богіным, Ю.М. Караулавым, Л.П. Крысіным і інш.: у яе аснове ляжыць “прынцып кола вартасных арыентацый – моўных адзінак, ведаў і маўленчых уменняў, з дапамогай якіх чалавек рэалізуе сябе як асобу” [12, с. 69]. Адзначаны прынцып падкрэслівае сінкрэтызм кампанентаў мадэлі, іх структурнае адзінства, адсутнасць узаемнай падпарадкаванасці. Пры гэтым дамінантным сярод кампанентаў культуры асобы М.Г. Яленскі называе матывацыйна-прагматычны кампанент – практычную рэалізацыю ў маўленчай дзейнасці засвоеных ведаў, сфарміраваных уменняў і навыкаў, – паколькі ён фактычна і складае сэнс моўнай адукацыі.

Такім чынам, прынятая намі за аснову тэарэтычная мадэль культуры асобы ўяўляе сабой сістэму, якая “дастаткова аб’ектыўна і поўна адлюстроўвае аб’ект педагагічнага даследавання (асобу вучня як носбіта мовы – В.З.) і здольна інтэрпрэтаваць яго так, што яе вывучэнне дае новую інфармацыю пра аб’ект” [13, с. 20]. Таму ёсць падставы сцвярджаць, што мадэль культуры асобы, прапанаваная М.Г. Яленскім, заслужана прэтэндуе на вызначальную ролю ў распрацоўцы структуры і зместу сучаснай моўнай адукацыі.

Удакладняючы зместавае напаўненне ўказанай мадэлі ў нацыянальна-культурным аспекце, мы зыходзілі:

- па-першае, з выказанага Ю.М. Караулавым тэзіса аб тым, што “нацыянальнае пранізвае ўсе ўзроўні арганізацыі моўнай асобы,

на кожным з іх набываючы своеасаблівую форму ўвасаблення” [2, с. 42];

- па-другое, з прызнання таго факта, што “адукацыйныя мадэлі эфектыўныя, калі яны будуюцца на каштоўнасцях нацыянальнай культуры” [12, с. 70];
- па-трэцяе, з рэкамендацыі М.Г. Яленскага: “Этнакультурны кампанент можна спецыяльна не выдзяляць, але выключаць яго ўвогуле са структуры... асобы прынцыпова немагчыма” [12, с. 71].

У тэарэтычнай мадэлі культуры асобы, прадстаўленай пяццю кампанентамі, мы не выдзяляем шосты – нацыянальна-культурны, але падкрэсліваем, што вышэйадзначаныя кампаненты функцыянуюць у межах нацыянальна-культурнага поля, якое з’яўляецца неад’емным фонам для праяўлення культуры асобы. Указанае поле В.У. Красных характарызуе як “віртуальную і ў той жа час рэальную прастору, у якой чалавек існуе і функцыянуе і якая становіцца “адчувальнай” пры сутыкненні са з’явамі іншай культуры. Яна выступае як форма існавання культуры ў свядомасці чалавека” [6, с. 206].

Аналіз культуры асобы з пазіцый нацыянальнай спецыфікі яе мовы адпавядае вынікам этнапсіхалінгвістычных даследаванняў камунікатыўнага працэсу, якія дазваляюць выдзеліць два асноўныя “планы” камунікацыі – агульналінгвістычны (рэlevantны для любога камунікатыўнага акта, любой мовы зносін) і нацыянальна дэтэрмінаваны (актуальны для нацыянальнага дыскурсу, прадвызначае яго спецыфіку) [6, с. 21]. У сувязі з гэтым кампаненты тэарэтычнай мадэлі культуры асобы можна разглядаць, з аднаго боку, як універсальныя (уласцівыя любой асобе незалежна ад таго, носбітам якой мовы яна з’яўляецца), з другога боку, як нацыянальна абумоўленыя (дэтэрмінаваныя нацыянальнай спецыфікай мовы). На ўказаны факт звярнуў увагу Ю.М. Караулаў, заўважыўшы, што “моўную асобу ўвогуле можна суадносіць з культурай увогуле, культурай агульначалавечай, у той час як

нацыянальную моўную асобу неабходна суадносіць з культурай нацыянальнай” [2, с. 47].

Малюнак 1 – Структура тэарэтычнай мадэлі культуры асобы ў нацыянальна-культурным кантэксце

У выніку ўключэння ў тэарэтычную мадэль культуры асобы, распрацаваную М.Г.Яленскім, нацыянальна-спецыфічных ведаў, уменняў і навыкаў яе змешчае нападзенне ўзбагачаецца:

- у кагнітыўным кампаненце: веданнем семантыкі адзінак мовы з нацыянальна-культурным кампанентам значэння (безэквівалентнай лексікі, міфалагізаваных моўных адзінак і абрадава-рытуальных форм культуры, замацаваных у

фразеалагізмах, прыказках, прымаўках, вобразна-метафарычных адзінках); разуменнем канатацый (дадатковых значэнняў) нацыянальна маркіраваных слоў, сэнсу сімвалаў, канцэптаў культуры; асэнсаваннем агульнага і адметнага ў роднай мове (культуры) і мовах (культурах) народаў свету; фарміраваннем на гэтай аснове моўнай карціны свету;

- у лексіка-граматычным кампаненце: уменнем аналізаваць адзінкі мовы з нацыянальна-культурным кампанентам значэння;
- у сацыяльна-псіхалагічным кампаненце: засваеннем нацыянальна-спецыфічных норм маўленчых паводзін у розных сферах зносін, у тым ліку маўленчага этыкету;
- у каштоўнасна-сэнсавым кампаненце: усведамленнем роднай мовы як феномена нацыянальнай духоўнай культуры, асноўнай формы выражэння сутнасці нацыянальнага характару, сродку сувязі паміж пакаленнямі; паважлівымі адносінамі да прадстаўнікоў іншых культур – носьбітаў іншых моў;
- у матывацыйна-прагматычным кампаненце: практычнымі навыкамі адэкватнага ўжывання нацыянальна маркіраваных адзінак мовы, уменнем рэгуляваць свае маўленчыя паводзіны ў адпаведнасці з прынятымі ў пэўнай культуры нормаў; валоданнем культурай міжнацыянальных зносін; здольнасцю спасцігаць праз маўленчую дзейнасць айчынную і сусветную культуру.

У сувязі з размежаваннем паняццяў моўная асоба і маўленчая асоба (“маўленчая асоба – гэта моўная асоба ў зносінах” [14, с. 462]) Ю.Я. Прохараў указвае на неабходнасць двухбаковага падыходу да нацыянальна-культурнага складальніка працэсу навучання мове:

- з аднаго боку, вучань як моўная асоба павінен авалодаць нацыянальна-спецыфічнымі ведамі і ўменнямі (у тэарэтычнай мадэлі культуры асобы сукупнасць адзначаных ведаў і ўменняў

акрэсліваюць кагнітыўны, лексіка-граматычны, сацыяльна-псіхалагічны і каштоўнасна-сэнсавы кампаненты);

- з другога боку, вучань як маўленчая асоба павінен атрымаць магчымасць рэалізаваць набытыя ім нацыянальна-спецыфічныя ўменні ва ўсіх формах зносін (матывацыйна-прагматычны кампанент тэарэтычнай мадэлі культуры асобы).

Функцыі нацыянальна-культурнага поля тэарэтычнай мадэлі культуры асобы мы разглядаем у непасрэднай сувязі з функцыямі мовы і маўлення, паколькі культура моўнай асобы праяўляецца якраз у маўленчай дзейнасці. Сярод шматлікіх функцый мовы асабліваю цікавасць у сувязі з праблемай даследавання культуры асобы выклікае так званая асобасна-ўтваральная функцыя. Я.І. Пасаў расцэньвае яе як асноўную ў сферы адукацыі, паколькі ўказаная функцыя мовы з'яўляецца інструментам галоўных аспектаў адукацыі – развіцця і выхавання: “Толькі праз працэс авалодання і карыстання мовай магчыма ператварэнне біялагічнай істоты ў сацыяльную, разумную (*homo sapiens*) і, галоўнае, у духоўную – *homo moralis*. У гэтым і заключаецца асобасна-ўтваральная функцыя мовы” [15, с. 424].

Арыентуючыся на фарміраванне пры дапамозе мовы *homo moralis* – чалавека духоўнага, мы выдзяляем у адпаведнасці з вышэйназванымі кампанентамі тэарэтычнай мадэлі культуры асобы наступныя функцыі нацыянальна-культурнага поля:

- у кагнітыўным і лексіка-граматычным кампанентах – гнасеалагічную функцыю, якая дазваляе асобе: 1) спасцігаць нацыянальную і сусветную культуру ў працэсе выкарыстання мовы, 2) авалодваць мовай на аснове спасціжэння фактаў культуры;
- у сацыяльна-псіхалагічным кампаненце – экспрэсіўную функцыю, якая праяўляецца ва ўзнаўленні праз маўленне ўнутранага культурнага партрэта асобы – яе ментальных, сацыяльных, псіхічных асаблівасцей;

- у каштоўнасна-сэнсавым кампаненце – інтэграцыйную функцыю, што прадугледжвае фарміраванне нацыянальнай самасвядомасці асобы, пад якой разумеюць “асэнсаванне чалавекам сваёй прыналежнасці да пэўнай этнасацыяльнай супольнасці, асэнсаванне агульных нацыянальных інтарэсаў, каштоўнасцей і ідэалаў людзей як сваіх уласных” [16, с. 40];
- у матывацыйна-прагматычным кампаненце – светапоглядную функцыю, што забяспечвае фарміраванне ў асобы светапогляду, які, паводле Ю.М. Караулава, “ёсць вынік злучэння кагнітыўнага ўзроўню з прагматычным, вынік узаемадзеяння сістэмы каштоўнасцей асобы, або “карціны свету”, з яе жыццёвымі мэтамі, матывамі паводзін і ўстаноўкамі” [3, с. 6].

Культура асобы фарміруецца пад уплывам двух вызначальных фактараў – закладзенага на біялагічным узроўні індывідуальна-псіхафізіялагічнага патэнцыялу і сацыяльнага асяроддзя. Адаючы належнае біялагічнаму фактару, трэба заўважыць, што некаторыя даследчыкі структуры асобы, у прыватнасці В.С. Мерлін, да яе кампанентаў адносяць “толькі такія псіхічныя ўласцівасці, якія знаходзяцца ва ўзаемна адназначнай ці мнагазначнай залежнасці ад стасункаў асобы” [17, с. 59], гэта значыць звязаны з яе сацыяльным асяроддзем. Таму ўласцівасці тэмпераменту, характару, здольнасці – тое, што закладзена ў чалавеку прыродай, – разглядаюцца не як кампаненты структуры асобы, а як уласцівасці індывідуума, паколькі яны адносна незалежныя ад стасункаў асобы. Карыстаючыся фактарным аналізам, шырока распаўсюджаным спосабам вывучэння структуры асобы, псіхолагі (Г. Айзенк, Р. Кэтэл, Ж. Тэйлор і інш.) выявілі так званыя сімптомакомплексы – групы ўзаемна звязаных паміж сабой псіхічных уласцівасцей, якія дастаткова высока і надзейна карэлююць адна з адной. У кантэксце нашага даследавання ўяўляе цікавасць сімптомакомплекс “культурны – грубы” (паводле Р. Кэтэла), прадстаўлены шасцю парамі ўласцівасцей асобы:

- 1) наяўнасць разумовых інтарэсаў – адсутнасць здольнасці разважаць;
- 2) аналітычны розум – вузкі розум;
- 3) адшліфаваны (у паводзінах) – нязграбны, грубы;
- 4) незалежны розум – стадны;
- 5) наяўнасць эстэтычных інтарэсаў – адсутнасць эстэтычных інтарэсаў;
- 6) сузіральны, празмерна чулівы – таўстаскуры [17, с. 64].

Пары 2 і 6 можна класіфікаваць як уласцівасці індывідуума: яны прэзентуюць адносна ўстойлівыя якасці, што не залежаць ад стасункаў асобы, зададзены ёй на біялагічным (генетычным) узроўні. Астатнія пары, на думку В.С. Мерліна, уяўляюць сабой адносіны асобы да культурных каштоўнасцей: пары 1 і 4 – да пазнавальных, пара 5 – да эстэтычных, пара 3 – да каштоўнасцей культуры паводзін.

Адносіны да культурных каштоўнасцей, у тым ліку да мовы як феномена культуры, могуць быць сфарміраваны толькі сацыяльным асяроддзем, у якім развіваецца чалавек, паколькі культура не наследуецца біялагічна. Пры гэтым, як заўважыў В.П. Цімафееў, “мера моўнай сацыялізацыі індывіда і развіцця асобы будзе залежаць... ад спрыяльных умоў у моўным асяроддзі і ад сустрэчных намаганняў з боку чалавека” [18, с. 41]. Маюцца на ўвазе ўмовы для развіцця культуры асобы як на ўзроўні моўнага макраасяроддзя, што ствараюць сродкі масавай інфармацыі, мастацтва, грамадскія інстытуты, так і ў мікраасяроддзі – сям’і, школе, сацыякультурнай групе.

Даследчыкі сучаснай моўнай сітуацыі на Беларусі канстатуюць яе дысгарманічнасць, што праяўляецца ў макра- і мікрамоўным асяроддзі, прызнаючы перавагу ў фарміраванні нацыянальнай свядомасці асобы за мікрамоўным асяроддзем [12, с. 84]. На дамінантную ролю апошняга звярнуў увагу В.П. Цімафееў, які слушна заўважыў: “Моўнае мікраасяроддзе пранізвае ўсё моўнае мысленне чалавека. Яно вызначае яго эстэтычныя і этычныя моўныя нормы, на мове мікраасяроддзя ён думае, плануе, уяўляе, марыць і нават размаўляе ў сне” [18, с. 34].

Такім чынам, найбольш эфектыўнымі **крыніцамі развіцця** культуры асобы з'яўляюцца:

- непасрэдныя зносіны з носьбітамі мовы (бацькамі, настаўнікамі, сябрамі і інш.), паколькі функцыі зносін, паводле Я.І. Пасава, можна ахарактарызаваць як 1) канал пазнання, 2) сродак развіцця, 3) інструмент выхавання, 4) адэкватнае асяроддзе навучання [15, с. 436];
- спецыяльна арганізаванае ў адукацыйным працэсе камунікатыўнае ўзаемадзеянне яго суб'ектаў, дзякуючы чаму ў асобы фарміруецца ўласная сістэма каштоўнасцей, што складае аснову індывідуальнасці;
- мастацтва, у першую чаргу – літаратура, зыходзячы з таго, што ўзорнай моўнай асобай, згодна з Г.І. Богіным, прызнаецца асоба пісьменніка, а найбольш павучальнай формай камунікацыі – зносіны з пісьменнікамі праз створаныя імі тэксты [1, с. 14];
- сродкі масавай інфармацыі і камунікацыі;
- нацыянальныя культурныя традыцыі (у тым ліку традыцыйныя формы маўленчых паводзін), якія спрыяюць асэнсаванню асобай багацця, самабытнасці і эстэтычнай каштоўнасці нацыянальнай культуры і роднай мовы як неад'емнага кампанента гэтай культуры;
- далучэнне праз мову да культурных каштоўнасцей іншых народаў, у выніку чаго адбываецца фарміраванне полікультурнай асобы, якая “здольна да актыўнай і эфектыўнай жыццядзейнасці ў многанацыянальным і полікультурным асяроддзі, валодае развітым пачуццём разумення і павагі да іншых культур, уменнямі жыць у міры і згодзе з людзьмі розных нацыянальнасцей, рас, вераванняў” [19, с. 6].

У адпаведнасці з “агульным генетычным законам культурнага развіцця”, сфармуляваным Л.С. Выгоцкім у рамках культурна-гістарычнай

тэорыі развіцця паводзін і псіхікі, “усякая функцыя ў культурным развіцці дзіцяці з’яўляецца на сцэне двойчы, у двух планах, спачатку – сацыяльным, потым – псіхалагічным, спачатку паміж людзьмі, як катэгорыя інтэрпсіхічная, потым унутры дзіцяці, як катэгорыя інтрапсіхічная” [20, с. 145]. Таму асноўнай **заканамернасцю развіцця культуры асобы ў працэсе моўнай адукацыі з’яўляецца засваенне культурна-гістарычнага вопыту ў зносінах з іншымі людзьмі: “праз другіх мы становімся самімі сабой”** [20, с. 144].

Названую **заканамернасць** дапаўняюць наступныя:

- узаемазвязанае вывучэнне мовы і нацыянальнай культуры (этнакультурнага адносінаў да навучання): рэалізацыю ўказанай **заканамернасці** забяспечвае лінгвакультуралагічны падыход, звязаны з вывучэннем мовы праз прызму нацыянальнай і сусветнай культур;
- улік фактару бікультурнага развіцця асобы вучня: у сувязі з тым, што сучасны беларускі школьнік жыве і ўдзельнічае ў культурным жыцці двух народаў, у адукацыйным працэсе неабходна імкнуцца да сумяшчэння элементаў беларускай і рускай культур з мэтай духоўнага ўзбагачэння асобы, стварэння перадумоў для развіцця яе творчых здольнасцей;
- гарманічнае спалучэнне пазітыўнага этнацэнтрызму і культурнага рэлятывізму (паводле Л.В. Кузняцовай), якое праяўляецца ў “разуменні таго, што ў культуры іншага народа таксама ёсць сваё ўнікальнае, свая дасканаласць, якія звязаны з адметнасцю гісторыі, геаграфічнага становішча, менталітэту народа” [21, с. 19];
- асобны сэнс дзейнасці вучня як моўнай асобы па авалоданні нацыянальнай і сусветнай культурай.

У сувязі з апошняй **заканамернасцю** варта прыгадаць дзве магчымасці для развіцця асобы, на якія ўказваюць псіхолагі: 1) пашырэнне яе жыццёвай

прасторы, у прыватнасці, з дапамогай вербалізацыі; 2) аптымізацыя ўнутранага вектара жыццёвай прасторы праз развіццё ў сабе духоўных здольнасцей, культурных каштоўнасцей і сэнсаў, псіхалагічных устаноў, індывідуальнага светапогляду [22, с. 268].

Такім чынам, прадстаўленая ў нацыянальна-культурным аспекце тэарэтычная мадэль культуры асобы арыентуецца на высокаадукаванага, ідэальнага носбіта мовы, у якога ў працэсе моўнай адукацыі фарміруюцца:

- сістэма ведаў пра нацыянальна-культурную спецыфіку мовы (кагнітыўны кампанент тэарэтычнай мадэлі культуры асобы);
- уменні і навыкі лексічнага, граматычнага і лінгвакультуралагічнага аналізу нацыянальна маркіраваных адзінак мовы (лексіка-граматычны кампанент);
- здольнасці адэкватнага вербальнага рэагавання на суразмоўцу, з'явы рэчаіснасці ў адпаведнасці з нацыянальна-культурнымі нормамі маўленчых паводзін (сацыяльна-псіхалагічны кампанент);
- каштоўнасці адносіны да слова як феномена духоўнай культуры, пачуццё адказнасці за захаванне і развіццё роднай мовы (каштоўнасца-сэнсавы кампанент);
- практычныя навыкі правільнага ўжывання адзінак мовы з нацыянальна-культурным кампанентам значэння, здольнасці да міжкультурнай камунікацыі (матывацыйна-прагматычны кампанент).

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ

1. Богин, Г.И. Современная лингводидактика: учеб. пособие / Г.И. Богин. – Калинин: Калининский гос. ун-т, 1980. – 61 с.
2. Караулов, Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – М.: Наука, 1987. – 263 с.
3. Караулов, Ю.Н. Русская языковая личность и задачи ее изучения / Ю.Н. Караулов // Язык и личность / АН СССР, Ин-т рус. яз.; отв. ред. Д.Н. Шмелев. – М., 1989. – С. 3 – 8.
4. Крысин, Л.П. Владение языком: лингвистический и социокультурный аспекты / Л.П. Крысин // Язык – культура – этнос / Рос. АН, Науч. совет по истории мировой культуры; редкол.: М.Б. Ешич [и др.]. – М., 1994. – С. 66 – 78.
5. Зимняя, И.А. Лингвopsихология речевой деятельности / И.А. Зимняя. – М.: Московский психолого-социальный ин-т, Воронеж: НПО «МОДЭК», 2001. – 432 с.
6. Красных, В.В. Этнопсихолінгвістика і лінгвокультурологія: курс лекцій / В.В. Красных. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2002. – 284 с.
7. Маслова, В.А. Homo lingualis в культуре: монография / В.А. Маслова. – Витебск: Издательство УО «ВГУ имени П.М. Машерова», 2004. – 214 с.
8. Яленскі, М.Г. Асобасны падыход у методыцы навучання беларускай мове: тэарэтыка-эксперыментальнае даследаванне / М.Г. Яленскі. – Мінск: Нац. ін-т адукацыі, 1997. – 171 с.
9. Яленскі, М.Г. Вучань і настаўнік як моўныя асобы / М.Г. Яленскі // Роднае слова. – 2000. – № 8. – С. 55 – 58.
10. Еленский, Н.Г. Личность в лингводидактике / Н.Г. Еленский // Пачатковае навучанне: сям'я, дзіцячы сад, школа. – 2001. – № 5. – С. 84 – 94.
11. Яленскі, М.Г. Лінгвадыдактычная парадыгма асобасна арыентаванага навучання мове ў сучаснай школе / М.Г. Яленскі. – Мінск: Нац. ін-т адукацыі, 2002. – 212 с.

12. Яленскі, М.Г. Методыка выкладання беларускай мовы. Сучасная лінгвадыдактыка: вучэб. дапам. для студэнтаў філал. спецыяльнасцей устаноў, якія забяспечваюць атрыманне выш. адукацыі / М.Г. Яленскі. – Мінск: Адукацыя і выхаванне, 2005. – 224 с.

13. Солтан, Г.Н. О построении моделей в педагогических исследованиях / Г.Н. Солтан // Адукацыя і выхаванне. – 2006. – № 8. – С. 20 – 23.

14. Прохоров, Ю.Е. Коммуникативное пространство языковой личности в национально-культурном аспекте / Ю.Е. Прохоров // Материалы IX Конгресса МАПРЯЛ, Братислава, 1999 г. / Редкол.: Ю.Е. Прохоров [и др.]. – М., 1999. – С. 450 – 464.

15. Пассов, Е.И. Коммуникативное иноязычное образование как развитие индивидуальности в диалоге культур / Е.И. Пассов // Материалы IX Конгресса МАПРЯЛ, Братислава, 1999 г. / Редкол.: Ю.Е. Прохоров [и др.]. – М., 1999. – С. 422 – 439.

16. Лаптенко, С.Д. Духовно-нравственный мир учащейся молодежи: пособие для педагогов и руководителей школ / С.Д. Лаптенко. – Минск: Амалфея, 2001. – 176 с.

17. Мерлин, В.С. Структура личности: характер, способности, самосознание: учеб. пособие к спецкурсу «Основы психологии личности» / В.С. Мерлин. – Пермь: ПГПИ, 1990. – 110 с.

18. Тимофеев, В.П. Личность и языковая среда: учеб. пособие / В.П. Тимофеев. – Шадринск: Свердловский гос. пед. ин-т, Шадринский гос. пед. ин-т, 1971. – 122 с.

19. Макаев, В.В. Поликультурное образование – актуальная проблема современной школы / В.В. Макаев, З.А. Малькова, Л.Л. Супрунова // Педагогика. – 1999. – № 4. – С. 3 – 10.

20. Выготский, Л.С. Собрание сочинений: в 6 т. / Л.С. Выготский. – М.: Педагогика, 1983. – Т. 3: Проблемы развития психики. – 368 с.

21. Кузнецова, Л.В. Национально-культурная среда в общеобразовательной школе: теория и практика формирования: автореф. дис. ...доктора пед. наук: 13.00.01 / Л.В. Кузнецова; Чувашский гос. пед. ун-т им. И.Я. Яковлева. – Чебоксары, 2001. – 41 с.

22. Деркач, А.А. Акмеологическая культура личности: содержание, закономерности, механизмы развития / А.А. Деркач, Е.В. Селезнева. – М.: Изд-во Моск. психолого-социального ин-та; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2006. – 496 с.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ